

Політичний портрет жандарма

Ю.А. Алексєєва

науковий співробітник,
Харківський національний
університет внутрішніх справ

Науковий керівник:

О.Н. Ярмиш
доктор юридичних наук,
професор,
член-кореспондент НАПрН
України

У статті розглянуто кадрову політику Окремого корпусу жандармів на прикладі службової біографії воєнного теоретика В. Кульчицького.

В статтє рассмотрена кадровая политика Отдельного корпуса жандармов на примере служебной биографии военного теоретика В. Кульчицкого.

In the article the personnel policies of Individual gendarmerie official biography as an example of military theorist V. Kulchytsky was researched.

Ключові слова: *Окремий корпус жандармів, кадрова політика, губернське жандармське управління, В. Кульчицький.*

Постановка проблеми

Протягом останнього часу все більшої популярності, як окремий напрям історико-правових досліджень, набуває юридична біографістика. Значною мірою це стосується вивчення історії політичного розшуку. Адже історія будь-якої організації буде неповною без біографій людей, що її очолювали та забезпечували функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Зважаючи на безумовну наукову значимість проблеми, своє місце в юридичній біографістиці зайняли життєписи представників політичного розшуку царської Росії. Істотний внесок у заповнення раніше існуючих лакун в історії держави та права внесли З. Перегудова, В. Измозік, О. Калмиков, О. Ярмиш, В. Сідак.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Водночас, переважну більшість досліджень присвячено життєписам керівних представників політичного розшуку. Перебуваючи на виду у сучасників, вони самим цим фактом забезпечили собі місце в історії. А життєвий шлях апаратників найчастіше залишається прихованим від очей громадськості, рідше відтворюється і в працях сучасників, і в наукових дослідженнях. Це міркування тим більш спра-

ведливе для організацій, що діяли таємно, часто в умовах нелегальності.

Формулювання цілей статті

Автор має на меті заповнити вказану прогалину, розглянути біографію одного з офіцерів Корпусу жандармів у контексті кадрової політики російських спецслужб на початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження

Нові виклики, що постали перед Російською імперією на початку ХХ ст., потребували все більш глибоких у справі забезпечення державної безпеки, передусім, у кадровому питанні. Стержнем усієї системи державної безпеки на той час залишався Окремий корпус жандармів. Для зарахування до його лав кандидат повинен був відповідати підвищеним, порівняно з кандидатами на службу в загальній поліції, вимогам. Комплектували Корпус жандармів відповідно до спеціального положення, затвердженого 1867 р., «Правил для зарахування в Корпус жандармів осіб, які щойно вступають» від 17 травня 1871 р., «Положення про прийом офіцерів в Окремий корпус жандармів», затвердженого шефом жандармів М. Маклаковим 24 грудня 1913 р. тощо.

До нього зараховували офіцерів і класних чинів, шляхом переведення з інших частин військ усіх родів зброї, із запасу

армії або відставки. Згідно з § 46 Положення 1867 р. до переведення в Корпус жандармів допускалися лише ті офіцери, «які закінчили курс наук не нижче середніх навчальних закладів та прослужили у військах у фронті (на стройових посадах – Ю.А.) не менше п'яти років». Кандидати в жандарми попередньо склали при штабі Корпусу іспити, які передбачали перевірку ділових і моральних якостей [1, с. 46-47].

Мали місце й обмеження в чинах. До переведення допускалися офіцери в чині не вище капітана чи ротмістра армії. Винятки могли бути зроблені тільки командиром Корпусу «з точки зору особливої, очікуваної для служби користі» [2, с. 11]. Безумовно, не приймалися в Корпус офіцери, що були в штрафних по суду або мали борги. Однак головною вимогою була повна і безсумнівна політична лояльність.

Водночас, у цьому правилі було виявлено виняток. Ним можна вважати службу біографію харків'янина В.М. Кульчицького.

Валентин Михайлович Кульчицький походив із дворян Херсонської губернії, хоча дитячі роки провів у Сибіру, де закінчив Іркутську гімназію. Ця обставина, згідно з циркулярними вимогами штабу Корпусу мала навіки закрити шлях Кульчицькому в жандармерію, оскільки походив він із політично сумнівної сім'ї. Його батько – учасник російсько-турецької війни 1877-1878 рр., будучи в Києві, вступив у конфлікт із могутнім графом Воронцовим, унаслідок чого був відданий під суд та відправлений у заслання.

Питання походження також викликали чимало запитань. Російська імперія була країною соціального расизму. І на ці аспекти зверталася серйозна увага. Походження впливало й на подальшу службу кар'єру. Особливо – в Корпусі жандармів. Як щойно було зазначено, у послужних списках Кульчицького зауважувалося, що він походив із дворян. При тому, що в послужних формулярах офіцерів Харківського ГЖУ, та й фронтних колег нашого героя зазначалося походження «із потомствених дворян».

Згідно з родинними легендами, він мав відношення до розгалуженого українського шляхетського роду гербу SAS, та, власне, його батько був козаком [3]. Забігаючи наперед зауважимо, що на час вступу В. Кульчицького в Корпус жандармів у штабі Корпусу вважалося досить потужним так зване козацьке лобі.

Коли строк покарання минув, уся родина оселилася в Харкові. На той час В. Кульчицький уже був дорослою людиною. Відчуваючи потяг до військової служби, у червні 1902 р. був зарахований як вільний вступник 2-го розряду до 42-й драгунського полку. Головним завданням цього інституту, відповідно до закону 1874 р., була підготовка офіцерів запасу.

Щоправда, зі службою не склалося. Завичай дворян зараховували як вільних вступників і служили вони до складання іспиту на перший офіцерський чин. Кульчицький прослужив 2 роки та дослужився до молодшого унтер-офіцера. Через ті ж такі сімейні обставини він не став навіть складати іспит на перший офіцерський чин і звільнився в запас.

Однак за два роки він знову одягнув військовий мундир, оскільки був призваний по мобілізації у зв'язку з початком російсько-японської війни. Утім на фронт він потрапив лише за кілька місяців до завершення війни як прикомандирований до Кавказького кінно-партизанського воєнного загону. Сучасною термінологією це був розвідувально-диверсійний підрозділ. У воєнній обстановці Кульчицький досить швидко себе проявив і 10 листопада 1905 р. отримав георгіївський хрест 4-го ступеня «за неодноразові прояви хоробрості та геройства». У січні 1906 р. за сукупністю бойових відзнак і успішне командування півсотнею він нарешті отримує перше офіцерське звання – прапорщик [4, арк. 3].

Із 1884 і до 1907 р. військове звання прапорщик було чинним лише для офіцерів запасу у воєнний час. Особи, що мали бажання залишитися на військовій службі, мусили здобути повноцінну середню воєнну освіту. Для них при військових училищах створювалися спеціальні класи.

Ця робота пожвавилася після завершення війни, що істотно збільшила кількість прапорщиків, значна частина з яких була колишніми унтер-офіцерами та фельдфебелями. Один із таких класів закінчив В. Кульчицький.

У травні 1906 р. його полк повернувся на постійні квартири, а 16 вересня він був зарахований до Тверського кавалерійського юнкерського училища в загальний клас. Рік по тому він перейшов до спеціального класу. До речі, під час навчання, був представлений царю на імператорському обіді, влаштованому на честь георгіївських кавалерів.

У серпні 1909 р. Кульчицький стає корнетом і отримує призначення на Волинь, у 12-й драгунський Стародубський полк, що квартирував у Волочиську.

З точки зору тогочасного законодавства це призначення ставить перед нами ряд запитань. Справа в тому, що військово училище Кульчицький закінчив за 2-м розрядом (ще однією вимогою переведення в ОКЖ була обов'язкова військова освіта за 1-м розрядом), та призначення отримав до одного з найстаріших полків російської армії – ще допетровського, що за неофіційною градацією майже прирівнювалося до служби у гвардії.

Під час офіцерської служби В. Кульчицький зробив ще один крок до майбутньої служби в жандармерії. Адже при зарахуванні до корпусу жандармів враховувалася й специфіка проходження кандидатом військової служби. Аналіз офіцерського складу, наприклад, Харківського ГЖУ дає нам підстави стверджувати, що практично всі вони мали те чи інше відношення до військової юстиції ще під час своєї стройової служби. [5] Так, В. Кульчицький неодноразово виконував функції діловода полкового суду, систематично виконував обов'язки полкового скарбника. Окрім довіри керівництва, останнє свідчить про порядність молодого офіцера. У тому ж полку Кульчицький уперше проявив і свої педагогічні здібності, що зайшло своє відображення в подальшій військовій творчості. Першою ж його посадою було

місце помічника начальника полкової учбової команди [4, арк. 3].

Ще перебуваючи на російсько-японській війні, В. Кульчицький почав вести щоденник, після звільнення зі служби опублікував його у вигляді розповіді про війну. Літературний дар давав про себе знати й під час подальшої служби. Навчаючись у юнкерському училищі, він видав друком низку книг, серед яких були громадсько-політичні твори, прозові з життя юнкерів, збірки віршів. У подальшому став писати й історичні твори. Характерно, що в суспільно-політичних творах тоді ще юнкера проглядається яскраво виражена контрреволюційна складова. Один із творів, опублікованих у 1907 р., так і називається – «Застрайкували». При чому видається, що Кульчицький мав певні симпатії до опозиціонерів, але вкрай поміркованого спрямування. Він був зовсім не проти еволюційних змін. Тож подальші його службові перипетії не викликають здивування.

Особливу увагу привертає книга «Поради молодому офіцеру». Вона витримала 6 видань і була рекомендована Генеральним штабом офіцерському складу армії. Характеризуючи її, сучасний дослідник В. Галайко підкреслює, що книга написана короткою, афористичною мовою. Вона надавала істотну допомогу вчорашній юнкерам, що робили перші кроки в якості офіцерів. Кульчицький поєднував у собі талант вихователя та літератора. Книга містить чимало афоризмів суворовського характеру і конкретні поради щодо служби. Першочергову увагу автор приділяв морально-виховній роботі [6, с. 62-63].

За кілька років наш герой прийняв рішення про переведення в Корпус жандармів.

Попри важливі завдання, що стояли перед жандармами, ця професія на той час втратила свій престиж. На цьому, наприклад, наголошувалося в одному з розпоряджень командувача корпусом жандармів у липні 1907 року [7, с.10]. Тож, зважаючи на зменшення після 1905 р. кількості ба-

жаючих перейти в Корпус жандармів, допускалися відхилення від правил.

У 1906 р. шеф жандармів Дурново спробував скоротити термін необхідної вислуги у військах до двох років, а згодом став клопотатися не лише про повне його скасування, а й про відмову від освітнього цензу. У поданні до Військового міністерства від 15 червня 1906 р. він навіть писав, що «в даний час зустрічається крайнє утруднення в комплектуванні офіцерами частин і підрозділів Окремого корпусу жандармів» і що внаслідок цього до переведення в корпус потрібно допустити всіх офіцерів, незалежно від їх походження та вислуги у військах. Проте непростити служби в жандармерії призводила до все більшого некомплекту в Корпусі, особливо обер-офіцерів. Тож, у 1910 р. в Росії з 76 губернських жандармських управлінь лише в шести були зайняті посади ад'ютантів [2, с. 11].

Офіцер, який бажав вступити на службу в Корпус, подавав на ім'я начальника штабу доповідну записку з додатком коротких відомостей про свою службу. Оскільки доповідні записки подавалися через начальника місцевих жандармських управлінь, останні, надаючи їх у штаб, зобов'язані були докласти до них послужні списки, а також відомості про моральні якості та здібності офіцера, його репутацію і ставлення до служби.

Після цього адміністративно-поліцейська і воєнна влада проводили спецперевірку, у ході якої за місцями проживання та служби кандидата готувалася вичерпна характеристика його моральних якостей, політичної благонадійності та кримінального минулого:

- 1) причини, з яких офіцер переходить у Корпус жандармів;
- 2) умови його сімейного життя;
- 3) спосіб його життя;
- 4) заборгованість, як державна так і приватними особам.

За відсутності компрометуючих відомостей кандидат міг розраховувати на зарахування.

Зважаючи на численні факти агентур-

ного проникнення революціонерів у Окремий корпус жандармів, ми таку перевірку позитивно охарактеризувати не можемо. Зрештою, і керівництво політичного розшуку зауважувало, що більшість начальників Управлінь доручала збирати негласну інформацію про таких офіцерів пунктовим жандармським унтер-офіцерам, а останні, виконуючи завдання, отримували її у писарів або тих нижніх чинів, які близько стояли біля таких офіцерів. Отримана за таких умов інформація не характеризувала повною мірою особу офіцера. Досить часто командири частин намагалися приховати компрометуючу інформацію, щоб позбутися такого офіцера [8]. Однак, зважаючи на кадровий голод, доводилося заплющувати очі на недоліки.

Окрім вищезгаданого, В. Кульчицький був чи не єдиним із відомих нам жандармів, хто не закінчував кадетського корпусу. Хоча законодавчо цієї вимоги не було, неофіційно вона перевірялася. Адже саме тут учням прищеплювалися фанатичний монархізм і відданість православ'ю, імперським цінностям. У мемуарах О. Спиридовича чітко показано, як виховували стадні інстинкти у кадетів за мовчазної згоди офіцерського складу. Щоправда сам Спиридович називає це товариством. Таким чином у них формувалося відчуття корпоративної самосвідомості, кастовості. Згодом голова Нью-Йоркського об'єднання кадетів російських кадетських корпусів за кордоном М. Лермонтов написав: «Кадети – це особлива каста» [9, с. 32].

Офіцери, які відповідали всім вимогам для служби в жандармерії, складали іспити при штабі Корпусу. Іспит проходив у два етапи – письмовий (написання роботи на задану тему) та усний. Комісія повинна була впевнитися в знанні офіцером іноземних мов, якщо про таке було заявлено при подачі доповідної записки.

Офіцерів, які склали іспит, вносили до списку кандидатів на прикомандирування до штабу Корпусу. З появою вакансій старші за часом внесення до списку кандидатів офіцери з дозволу командира Корпусу прикомандирувалися до штабу, де проходи-

ли спеціальну чотиримісячну підготовку до майбутньої служби в жандармерії. Потім прикомандировані до штабу офіцери склали іспит за програмою викладених дисциплін. Тих, хто проходив це випробування успішно, призначали командирами корпусу на вакантні посади [10, с. 98].

Кульчицький 1 жовтня 1912 р. прибув для іспиту в штаб Окремого корпусу жандармів, а вже 29 квітня 1913 р. був зарахований у Корпус та призначений ад'ютантом Ковенського ГЖУ [4, арк.4].

Варто зауважити, що в сучасній історіографії сформувалася загалом негативна характеристика жандармських курсів і системи підготовки офіцерів політичного розшуку в цілому. Розпочалося це із зауважень Спиридовича, який звертав увагу на поверховий характер підготовки майбутніх жандармів. Він справедливо зауважував, що у той час, як держава мала різноманітні академії для військових, у неї не було відповідної школи для підготовки особового складу установи, що відіграла важливу роль, виконуючи адміністративні, судово-слідчі та функції державної безпеки [12, с. 38].

Майбутні жандарми вивчали кримінальне право, провадження дізнань і розслідувань, залізничний статут. Практично нехтувалася історія революційного руху, порядок провадження дізнань [12, с. 38]. Та й начальник Московської охоранки Мартинов, пишучи про практичну підготовку на курсах, підсумовував: «Виходило так, що це – така галузь служби, дізнатися про яку ми зможемо лише на практиці».

Утім, керівництво політичного розшуку усвідомило проблему і стало вживати заходів, спрямованих на її виправлення. Ще в 1911 р. віце-директор Департаменту поліції Віссаріонов доповідав директору ДП про професійну неспроможність жандармського нагляду. Наприкінці 1912 р. було проведено спеціальну нараду, присвячену кадровим проблемам у політичному розшуку. Її учасники звернули увагу на незадовільну перевірку кандидатів на спецслужбу вже на перших етапах. У результаті, у корпус жандармів потрапляли

особи з низькими моральними і діловими якостями. Зверталась увага і на незадовільну якість жандармських курсів – невдовзі їх було серйозно реорганізовано, розпочато заходи зі створення додаткових курсів, на яких жандарми змогли б підвищувати свою кваліфікацію [8].

Тож на час навчання на курсах Кульчицького ситуація докорінно змінилася. Було оновлено викладацький склад, що поповнився визначними практиками. Передусім, тут можна згадати полковника (згодом – генерала) Спиридовича.

Вийшла друком низка серйозних методичних посібників і збірників матеріалів. Ще в лютому 1910 р. генерал Курлов вирішив на екзаменах звертати увагу, наскільки кандидати в жандарми знають історію революційного руху, теоретичні засади і тактику різних партій. Було підготовлено перелік запитань, 179 із них – з історії революційного руху. Окрім того, було підготовлено «Програму з історії революційного руху» і «Програму з теорії розшукової служби» [9, с. 316-319].

Спеціально для слухачів видавалися тематичні брошури, які роздавали на лекціях. Можемо згадати праці з історії революційного руху, програми партії есерів, матеріали про максималістів та анархістів, утопічний соціалізм і марксизм, статуту РСДРП, УСДС, СДЛК, записку по українській соціал-демократичній партії.

Сучасні дослідники стверджують що станом на 1910 р. з історії революційного руху був лише один підручник – брошура полковника Климовича «Коротка таблиця найважливіших політичних партій у Росії». Були також огляди політичних партій, підготовлені з ініціативи того ж Климовича у 1908-1909 рр., коли він займав посаду начальника Особливого відділу Департаменту поліції. Окрім того, орієнтовано в 1912 р. аналогічну роботу було доручено харківському жандармові, підполковнику Рожанову. Як і Спиридович, він читав історію революційного руху на жандармських курсах і за посадою мав доступ до всієї оперативної документації та нелегальної літератури.

Порівнюючи праці Спиридовича і Рожанова, віддаємо перевагу саме останньому. Як підручник, вона містила чіткий і професійний опис революційного руху в імперії в процесі його розвитку. До того ж Рожанов класифікував рухи, наголошуючи на необхідності чіткого розмежування революціонерів і просто опозиції. Праця Спиридовича – це не підручник, а ґрунтовна наукова монографія.

Щодо теорії розшуку, то тут вивчалися: інструкція для зовнішнього спостереження з формами всіх зведень, циркуляри Департаменту поліції про воєнних розвідників, правила конспірації революціонерів, зауваження щодо практичного проведення зовнішніх спостережень. Тобто, у плані практичних занять наголошувалося на вивченні засад зовнішнього стеження та контррозвідувальної діяльності [9, с. 319]. Серйозна увага приділялася й опануванню засад контррозвідувальної діяльності. Характерно, що вивчаючи останню, слухачі ознайомлювалися з циркулярами, підготовленими Департаментом поліції саме в 1882-1897 рр. [13].

Щоправда, і в подальші роки Спиридович вказував на нестачу навчального матеріалу. Про це він писав товаришу міністра Білецькому 26 грудня 1915 р. [9, с. 69].

На жандармських курсах слухачів знайомили також із технікою фотографування, дактилоскопією, системою Бертільйона, шифруванням. Лекції були посвячені структурі корпусу жандармів, техніці політичного розшуку, історії революційного руху.

Питання самоосвіти залишалися актуальними й протягом подальшої служби. Так, в одному з документів, адресованих керівництву штабу Корпусу невідомий автор пропонував ввести обов'язкову підготовку жандармськими офіцерами спеціальних повідомлень і рефератів на професійну тематику. Як приклад вказувалося на таку практику у збройних силах. Це мало на меті підштовхнути особовий склад до самоосвіти. Висловлювалося побажання створювати спеціальні бібліотеки в містах, де діяли РОО [9, с. 345].

Тож якість підготовки жандармів в останнє десятиріччя царизму істотно зросла, що відмічали і їх вороги. Зокрема, у першому номері «Щотижневика ВЧК», що вийшов 22 вересня 1918 р. зауважувалося, що на курсах жандарми опановували всі тонкощі розвідки [9, с. 69].

Вживалися також заходи, спрямовані на оздоровлення морального клімату в жандармському колективі, щоправда, у руслі тогочасних станово-дворянських уявлень про мораль. Воєнний міністр Сухомлинов 17 січня 1913 р. затвердив «Положення про Суди Честі для офіцерів ОКЖ». Поміж іншого в ньому розглядалась можливість проведення дуелі, у тому числі й без дозволу суду. Однак у будь-якому разі після завершення поєдинку повинно було проводитися дізнання [9, с. 295]. Варто зауважити, що ще під час навчання В. Кульчицький листувався з В. Короленком, дискутуючи з ним з приводу допустимості дуелей у суспільстві.

Отож, Кульчицький потрапив до Ковенського ГЖУ, і того ж року отримав військове звання поручика зі старшинством від 6 серпня 1913 року. Остання примітка вказує на дату, з якої рахувалася вислуга до чергового військового звання.

Губернські жандармські управління були основною ланкою структури Окремого корпусу жандармів. Положення 1867 р. розрізняло жандармські управління Московської губернії та губернські управління першої та другої категорії. Станом на 1912 р. вони вже поділялися на 3 розряди.

Відмінності базувалися на розмірах губерній, етнографічних та економічних умовах і виражалися в більшій чи меншій штатній чисельності та сумі додаткової платні, сплачуваної чинам. У штат губерньського управління входили: начальник, помічники начальника, ад'ютант, вахмістри, унтер-офіцери секретар і два писаря [детальніше див. 10].

На той час тривала чергова реформа політичної поліції, у ході якої було ліквідовано систему «охранок» і ГЖУ, поряд із звичними завданнями процесуального характеру стали повертати собі повнова-

ження й у сфері оперативно-розшукової діяльності. Новопризначений товариш міністра внутрішніх справ генерал В. Джунковський завершив централізацію політичного розшуку на рівні міст і губерній, усунувши зайву проміжну ланку в громіздкому державному апараті. Фактично він повернувся до Положення 1903 р., хоча нові ГЖУ були вже принципово новими установами. Головним завданням губернських жандармів стало вже не ведення дізнань і нагляд за чиновниками інших відомств, а політичний розшук. В їх складі з'явилися розшукові відділи, що мали розгалужену агентурну сітку й отримували на розшукову діяльність не 500 карбованців, а десятки тисяч [11, с. 42-43].

Протягом останнього довоєнного року Кульчицький виконував обов'язки на багатьох відповідальних посадах. Очолював фортечну жандармську команду, був помічником начальника управління.

У жандармській фортечній команді він виконував звичну офіцерську роботу, оскільки, відповідно до Інструкції фортечним жандармським командам від 19 грудня 1895 р. ті виконували функції воєнної поліції та оперативною роботою не займалися. На посаді помічника начальника Управління відповідно до своїх функціональних обов'язків він мусив «1. Вести спостереження і відати розшуковою діяльністю, для чого не менше 6 раз на рік відвідувати пункти, де розташовані його унтер-офіцери, а також інші пункти свого району; 2. Здійснювати формальні дізнання у справах про державні злочини і переписку¹ по справах про політичну благонадійність; 3. Керувати стройовою освітою підвідомчих йому унтер-офіцерів; 4. Керувати стройовою освітою чинів повітової поліцейської стражі».

Шостого грудня, коли по Корпусу оголошували чергові звання та нагороди, Кульчицький отримав звання поручика зі старшинством від 6 серпня. У червні 1914 р. він обійняв посаду, що істотно вплинула на його подальшу долю – був призначе-

ний тимчасовим виконувачем обов'язків помічника начальника Волинського ГЖУ. Слід зазначити, що відносячись до управління 3-го розряду, цей підрозділ вважався одним із основних в імперії, зважаючи на геостратегічне положення губернії. Саме тут було створено перший контррозвідальний підрозділ в країні. Контррозвідальні завдання став виконувати й Кульчицький.

З початком війни він, як більшість найкваліфікованіших у розшуковому відношенні волинських кадрів, перейшов до новоствореного Галицького управління і вже 25 листопада 1914 р. він прибув до Львова.

Конкурс на посади в Галичині був досить великий, адже там передбачалась істотна доплата до заробітку. Наприклад, при переведенні В. Кульчицького з Волині до Львова у послужному списку вказувалося, що платня офіцера становить 720 крб., додатково йому виплачували 240 крб. столових і 96 на найм обслуги. Робилася також примітка «квартирних за положенням». Після затвердження на посаду в Галичині він отримував так званий посилений оклад, що становив 948 крб., 2409 столових і 120 крб. на обслугу. Польовий порціон він отримував по 7-му розряду [4, арк. 3, 11 зв.].

Як і в армії, Кульчицький не надто успішно просувався по службі в мирний час, та отримував відзнаки у військовий. У Львові він зайняв посаду ад'ютанта начальника управління. Вочевидь, полковник Мезенцев за короткий час спільної служби в Житомирі оцінив енергійного офіцера. Шостого грудня 1914 р. він отримує позачергове військове звання штаб-ротмістра і перший офіцерський орден – Станіслава 3-го ступеня [4, арк. 4].

Утім, невдовзі російські війська залишили Галичину, а Кульчицький обійняв посаду ад'ютанта Віленського ГЖУ, а невдовзі очолив управління Липновського і Рипінського повітів. На той час він мав орден Анни 3 ступеня, а наприкінці року став ротмістром [4, арк. 12; 3]. Зауважимо, що це єдиний відомий нам випадок такого швидкого службового росту офіцера ГЖУ. Усі нормативно-правові акти вказували на

¹ Перепискою називались оперативно-розшукові справи.

можливість присвоєння військових звань «поза правилами», лише офіцерам «охранок».

Під час Першої світової війни Кульчицький неодноразово виконував розпорядження генерала Брусилова. Вочевидь – контррозвідального характеру. Дослідник життя родини В. Галайко стверджував, що полководець був для офіцера зразком [6, с. 62].

Згодом, він перейшов у військову контррозвідку штабу 4-ї армії. Вочевидь, служба була успішною, оскільки тут отримав орден св. Володимира 4-го ст., Анни і Станіслава 2-го ст. Був представлений царю, а 17 лютого 1917 р. удостоєний аудієнції, на якій отримав пропозицію зайняти адміністративну посаду у Серпухові. 2 березня 1917 р. одружився.

Як він прожив післяреволюційні роки не відомо. В одній із публікацій 60-х років, присвячених його сину-поету, згадувалося про те, що той із захопленням сприйняв звістку про Жовтневу революцію. Про це ж писав і В. Ребрик. Щоправда, в іншій публікації згадувалося про його службу в Добровольчій армії [14; 15].

Вочевидь, осмисливши події, він прийняв нову владу і вже у 20-ті роки закінчив юридичний факультет Інститут народного господарства та став працювати в Харківському відділенні Комуністичного Інтернаціоналу Молоді. Згодом працював адвокатом Харківської обласної колегії захисників. Варто зауважити, що нічого дивного в цьому немає. Більшовики аж до початку інспірованої ззовні громадянської війни, на відміну від попередників, не переслідували жандармів, якщо ті не запламували себе злочинами. Цікаві спогади з цього приводу залишили Герасимов і Заварзін. До того ж Кульчицький не належав до заможних прошарків населення. У його послужному списку було зазначено: «Нерухомого майна немає» [4, арк. 11зв.].

Як вище згадувалося, син В. Кульчицького – Михайло, став відомим радянським поетом. На жаль, повною мірою його талант не розкрився. У роки Великої Вітчизняної війни він пішов на фронт і загинув у

1943 році. Цю смерть Д. Самойлов назвав незамінною втратою вітчизняної поезії.

Кульчицький не уникнув репресій: у 1933 р. був репресований. Як розповідала краєзнавцю В. Ребрику донька В. Кульчицького Олесь, «за приховування соціального походження». Щиро вірячи, що революція знищила всі станові відмінності, він в анкеті не вказав своє дворянське походження. Однак, на той час ідеали революції вже стали поступово знищуватися.

Покарання відбував на будівництві Біломорсько-Балтійського каналу, та в Карелії. Повернувся до Харкова в 1937 р., де й працював табельником на заводі, а згодом – знову юрисконсультом, до початку війни. Як не дивно, жакіття 1937-1938 рр. його оминули. Щоправда, факт арешту батька завадив Михайлу Кульчицькому вступити у воєнне училище [14].

Загалом нова влада довіряла колишньому жандарму. Після початку Великої вітчизняної війни і відступу радянських військ Кульчицькому довірили переховувати червоні прапори, можливо, доручали й підпільні завдання. Загинув він 25 серпня 1942 р. (за іншими даними 9 січня 1943 р. – Ю.А.), потрапивши в облаву [6, с. 63].

Тоді ж, у роки війни, до Кульчицького прийшла посмертна слава. У 1943 р. в газеті «Красная звезда» публікували статті з історії офіцерського корпусу. Там цитувався «російський воєнний теоретик В. Кульчицький». На популярність цих публікацій вказує згадка про них К. Симоновим у славнозвісному творі «Живі і мертві». Сама книга була взята за основу розробки кодексу радянської гвардії, що згодом вийшов окремою книгою [16].

Висновки

Таким чином, ми бачимо, що в корпусі жандармів діяла добре відпрацьована і продумана система заходів – кадрова політика, яка на революційні виклики відповідала симетричним посиленням підготовки кадрів. Більше того, в основу цієї політики часто покладался принцип доцільності, який давав змогу ігнорувати вимоги, що ставилися перед кандидатами в жандар-

ми, якщо такі вимоги могли перешкодити вступові в Корпус перспективних офіцерів. Це видно на прикладі В.М. Кульчицького.

Водночас, його біографія дає нам підстави спростувати твердження про безпчинну надмірну жорстокість нового політичного режиму, який нібито знищував людей без вини, лише за походження.

Література

1. *Белявский Н. Н.* Полицейское право (административное право) / Н. Н. Белявский. – Пг., 1915. – 409 с.
2. *Залесский И. П.* Справочная книжка для адъютантов частей и управлений Отдельного корпуса жандармов / И. П. Залесский. – СПб., 1910. – 354 с.
3. Великая война 1914-1917. Форум истории и реконструкции // <http://1914.borda.ru/?1-0-340-00000562-000-10001-0>
4. ЦДІА України у м. Києві. – Ф.365. – Оп.1. – Спр.78.
5. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 336. – Оп.1. – Спр. 4611. – 4614 –4616.
6. *Галайко В.* «Я продолжал любить Россию / В. Галайко // Советский воин. – 1991. – № 17. – С. 60-63.
7. *Бусько С. И.* Структура и кадровый состав губернских жандармских управлений на территории Беларуси (конец XIX – начало XX в.) / С.И. Бусько // Працы гістарычнага факультэта БДУ : навук. зб. Вып. 5 / рэдкал. : У. К. Коршук (адк. рэд.) [та інш.]. – Мінськ : БДУ, 2010. – С. 9-18.
8. Памятная записка об особых условиях для комплектования состава офицерских чинов Отдельного корпуса жандармов и о повторных курсах, 20.10.1912 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://regiment.ru/Doc/В/1/53.htm#>
9. *Колоколов Б. Г.* Жандарм с царем в голове / Б. Г. Колоколов. – М. : Молодая гвардия, 2009. – 583 с.
10. *Ярмиш О. Н.* Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. / О. Н. Ярмиш. – Харків : Консум, 2001. – 288 с.
11. *Бернадський Б. В.* Охорона державної таємниці, як складова частина контррозвідувальної діяльності Департаменту поліції МВС Російської імперії (на прикладі українських губерній) : монографія / Б. В. Бернадський. – К. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. – 274 с.
12. *Спиридович А.* Записки жандарма / А. Спиридович. – М. : Политиздат, 1991. – 183 с.
13. ГАРФ. – Ф. 97. – Оп. 3. – Д. 49а.
14. *Ребрик Владимир.* Отец и сын Кульчицкие / В. Ребрик // <http://the-past.ho.ua/list-4-6.html>
15. *Губин Дмитрий.* Кульчицкие : два офицера, два поэта / Д. Губин // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://timeua.info/231013/81527.html>
16. *Кривицкий А.* Традиции русского офицерства / А. Кривицкий. – М. : Военное издательство Народного комиссариата обороны СССР, 1945. – 105 с.